

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1940

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
46 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 46
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Τό δεμα των θύρεων

ΠΕΡΙ ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΚΑΙ ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Ὁ Ψυχάρης καὶ οἱ κριτικοὶ του

Ὁ κ. Γιάννης Χατζίνης στή μελέτη του γιά τόν Ψυχάρη (περασμένη « Νέα Ἔστια ») λέει πολλές ἀλήθειες καί κάνει πολλές βαθειές παρατηρήσεις. Δυστυχῶς λέει καί ξελέει, χαθεύοντας μέ τό ἓνα χέρι, χτυπώντας μέ τό ἄλλο. Ἐτσι δέν μπορεί κανεὶς νά βγάλει καθαρό συμπέρασμα γιά τήν ἀξία τοῦ Ψυχάρη, τοῦ ξεχωριστοῦ αὐτοῦ Ἑλληνα πού συνέδεσε τήν ὑπαρξή του μέ ἓνα ἀπό τὰ μεγαλεῖτερα ζητήματα τοῦ ἔθνους μας — τό πρότιστο σήμερα — τή γλῶσσα.

Ἰδιαίτερη λ. χ. ἐντύπωση μοῦ ἔκανε ὁ ἀφορισμός τοῦ κ. Χ. γιά τόν Ψυχάρη, ἐκεῖ πού γράφει πῶς ὁ Ψυχάρης δέν ἦταν « σπουδαῖος γλωσσολόγος » κι' ὅτι εἶχε « ἐνοτικὸ δημαγωγὸ ». Ἄν ὅμως ἀφαιρέσουμε ἀπὸ τόν Ψυχάρη τήν ἐπιστημονική του ἀξία καί τήν εὐλιχρῖνεια τοῦ ἀγωνιστῆ, τότε δὲ βλέπω τί ἄλλο μένει στό ἐνεργητικὸ του. Ἐτσι ἀδικοῦμε τόν Ψυχάρη κι' ἂν μπορούσε νά διαβάσει, μετὰ θάνατον, τίς κριτικές πού τοῦ κάνουν — ὅσο καλοπροαίρετες κι' ἂν εἶναι αὐτὲς τοῦ κ. Χατζίνη καί τοῦ κ. Χριστοπούλου — πάλι θά θύμωνε, πάλι θά κακοκαρδίσαμε τόν καλὸ, κατὰ βάθος, ἐκείνον ἄνθρωπο πού, οἱ Ἕλληνες, μόνο πίκρες τὸν ποτίσαμε.

Ἐτυχε νάμαι τρία χρόνια (1903 - 1906) γραμματικὸς τοῦ Ψυχάρη. Γι' αὐτὸ ἔχω κάποιον δικαίωμα καί ὑποχρέωση νά μιλῶ γιά τίς συζητήσεις πού γίνονται γιά τὸ δάσκαλό μου. Καί δέν τὸ κάνω μεροληπτικά, ἐπειδὴ τοῦ ὄφειλα προσωπική εὐγνωμοσύνη. Νομίζω ὅμως πῶς, σήμερα, πρέπει νά παρασιωποῦμε λ. χ. τίς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες τοῦ Ψυχάρη: Ὁ δημοτικισμὸς δέν ἔχει ἀκόμη ἐπικρατήσει ἐπίσημα. Κάθε μείωση ἢ παρεξηγήσιμη κρίση γιά τοὺς πρωταγωνιστὲς τοῦ δημοτικισμοῦ θά μπορούσε νά βλάψῃ τὸν ἀγῶνα γιά τήν ἐθνικὴ γλῶσσα.

Δέν εἶναι ἄλλωστε σωστὸ νά θεωροῦμε τὸν Ψυχάρη δημαγωγό, ἴσως ἐπειδὴ τὸ γραπτὸ του ὕφος ἔτυχε νάναί λαϊκόν. Δέν ἔγραφε σὲ ὕφος λαϊκῆς κουβέντας ἀπὸ πρόθεση δημαγωγική. Ἐγραφε λαϊκά ἐπειδὴ αὐτὰ θυμόταν ἀπὸ τὰ μικράτα του, σ' αὐτὰ εἶχε κάποιο γλωσσικὸ αἰσθητήριον, μὴν ἔχοντας ζήσει μέγας σὲ χώρες ἑλληνικές. Ἐπίσης ἡ πολυλογία του δέν προέρχεται ἀπὸ δημαγωγικὴ πρόθεση νά πείσει... τὸ λαόν. Εἶχε τὴ μανία νά ὑποτάσῃ στή γλωσσικὴ ἐπιστήμη καί μέτρο καί καλλιτέπεια καί γλωσσικὸ αἰσθητήριον. Κυνηγοῦσε κανόνες γραμματικῆς καί κατάλληλες λέξεις πού θά μπορούσαν νά

καθιερώσουν τοὺς κανόνες. Ἀδιαφοροῦσε γιά ὅλα τάλλα, εἰς βάρος βέβαια τῆς συγγραφικῆς του ἀξίας.

Πῶς λοιπὸν μπορούμε νά λέμε γιά ἓναν τόσο ἀπόλυτο ἐπιστήμονα κ' ἐρευνητὴ, πῶς δέν εἶχε μεγάλη γλωσσολογικὴ ἀξία; Ὁ Ψυχάρης εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού βρῆκε τοὺς γραμματικὸς νόμους τῆς γλώσσας μας, τὰ βάρθρα πάνω στὰ ὁποῖα θά στηριχτῆ, στὸ μέλλον, ὁ γραπτὸς λόγος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Μία μέρα τὸ ἔθνος θά γράφει « ἀδέρφια » ἀντὶς « ἀδέλφια ». Καλύβιδινοι νόμοι τῆς ἐξελίξεως τῶν γλωσσῶν μᾶς σπρώχνουν πρὸς τὸ τυπικὸ τοῦ Ψυχάρη. Κι' ὄντας ἓνας ἐπιστήμονας μπορεί κ' ἐξετάζει ἀντικειμενικά μίαν γλῶσσα (χωρὶς τοπικιστικὲς γλωσσικὲς συμπάθειες) καί προβλέπει τοὺς νόμους τῆς, δέν εἶναι μικρός. Ὁ Ψυχάρης δέν ἦταν πηγαῖος γλωσσολόγος σάν τὸ Φιλῆντα, ἦταν ὅμως σπουδαγμένος, θεωρητικὸς γλωσσολόγος ὅσο κ' ἓνας Κρουμπάχερ.

Θάθελα ν' ἀπαντήσω καί σ' ἄλλες παρατηρήσεις τοῦ κ. Χ. γιά τόν Ψυχάρη. Ἄλλοτε ὅμως. Τώρα νά μοῦ ἐπιτρέψουν οἱ κριτικοὶ του νά τοὺς κάμω προσεκτικὸς στὸ ἐξῆς: Νά μὴν πολυβασίζον τίς κρίσεις τους στὰ κείμενα καί στίς ὁμολογίες τοῦ Ψυχάρη. Πολλὲς ἀπ' αὐτὲς δὲ δείχνουν τὴν πραγματικὴ σκέψη του καί λέγονταν ἀπὸ πολιτικὴ (πού δέν ἦταν ἐν τούτοις δημαγωγία). Ὅπως ὁ Ψυχάρης στὰ βιβλία του φαίνεται φλύαρος, ἐνῶ ἀπὸ φυσικὸ του ἦταν λιγόλογος ἄνθρωπος, ἔτσι δέν εἶναι ἀλήθεια — ἂν καί τὸ γράφει ὁ ἴδιος — πῶς δὲ θάθελε νάρθει στήν Ἑλλάδα. Ἡ πῶς δὲ θάθελε « θέση » στήν Ἑλλάδα, ἐπειδὴ τὸ ἀπόκρουε. Καί στήν Ἑλλάδα λαχταροῦσε νάρθει καί στὸ ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιον καθηγητῆς ἠθέλε νά γίνει. Περίμενε ὅμως νά πάνε οἱ Ἐπίσημοί μας νά τὸν φέρουν κάτω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολιν « μετὰ φανῶν καί λαμπάδων ».

— « Πότε πιά θά τότε φωνάξουν στήν Ἑλλάδα; », μούλεγε μὲ ἀγωνία ἡ βρετανὴ ὑπηρετριά του, ἡ Jeanne, πού δέν ἦταν μοναχά ὑπηρετρία γιά τὸν Ψυχάρη (Ἡ Ἀρρωστη Δούλα).

Πατρίδα του θεωροῦσε βέβαια τὴ μεγάλη κ' εὐγενικὰ Γαλλία. Μὰ ἦταν, στήν ψυχὴ, βέρος Ρωμιός, βαθιὰ ὡς στὸ κόκκαλον Ρωμιός καί μάλιστα τύπος λαϊκοῦ Ρωμιοῦ. Διψοῦσε νά φωνάξῃ μίαν μέρα σὲ μερικοὺς Γάλλους ἀντιδραστικὸς καί ξενηλάτες ἐθνικιστὲς πού τὸν εἶχαν θίξει στήν ὑπόθεση Ντρέφους ὡς « ξένο » καί « ἀνεπιθύμητο »: « Δὲ σὰς ἔχω ἀνάγκη! Ἐμένα μὲ καλῶ ἢ πατρίδα μου νά με στεφανώσῃ! ».

Αὐτὴ τὴ χαρὰ τὸ ἔθνος μας δέν τὴν ἔδωκε στὸν Ψυχάρη. Αὐτὴν ποθοῦσε γιὰτὶ ἤξερε πῶς ἡ γαλλικὴ συγγραφικὴ καί πολιτικοκοινωνικὴ

του δόξα εἶχε καί τι τὸ πλαστό, τὸ fictif. Ἡ ἑλληνική του δόξα τοῦ γλωσσολόγου καὶ τοῦ ἀγωνιστῆ θάτανε ἢ φυσική, ἢ ἀληθινή.

Ἦτανε ὁ Ψυχάρης ἀκρατος ἐγωιστής (δοξομανής) καὶ πρωτόγονος; Μπορεῖ. Εἶχε ὅμως μιὰ γλύκα θερμῆ κ' ἑλληνικὰ στὰ μάτια καὶ στὸ χαμόγελο ποῦ ἔδειχναν ἄνθρωπο μὲ καλὴ καρδιά. Κ' ἡ καρδιά του αὐτὴ — ὄχι μόνον ἡ δοξομανία του — τὸν ἔκαμε ν' ἀγαπήσει ἕνα ἔργο ἠθικό, ζωτικό γιὰ ἕνα λαό. Γι' αὐτὸν τὸ λαὸ τὸν ἔβλεπα νὰ κλειδώνεται ἀπὸ τὸ πρωτὶ ὡς στὸ βράδυ στὸ ἀτελιέ του (πρώην atelier τοῦ ζωγράφου Σαιφέρ, πεθεροῦ τοῦ Ρενάν) καὶ νὰ γράφει γι' αὐτὸν. Κι' ἀφοῦ ὅλοι συμφωνοῦμε πὼς χωρὶς τίς φιλοδοξίες καὶ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ Ψυχάρη ἴσως νὰ μὴν ὑπῆρχε ἀγώνας δημοτικιστικός, ἄς μὴν τὸν κατακρίνουμε σὲ τίποτε. Σήμερα μάλιστα.

Εἶναι στιγμὲς ὅπου τὰ ἔθνη ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ «δοξομανεῖς» ἢ θερμοαίμους σάν τὸν Ψυχάρη. Μακάρ' ἢ Ἑλλάδα νὰ εἶχε κι' ἄλλους τέτοιους. Δυστυχῶς φαίνεται πὼς ὅλοι ἐμεῖς οἱ ἄλλοι δὲν εἴμαστε παρὰ ἀνθρωπάκηδες.

N. ΓΙΑΝΝΙΟΣ

Ἕλληνες καὶ ξένοι βιογράφοι τοῦ Σολωμοῦ.

Ἀγαπητὴ « Νέα Ἔστια »,

Γιὰ ὄρους ξέρουν τὸν κ. Φ. Μιχαλόπουλο, δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη ν' ἀπαντήσῃ κανεὶς στὶς κατηγορίες ποῦ διατυπώνει στὸ περασμένο σου φύλλο γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ κ. Jenkins καὶ γιὰ τοὺς κριτικούς του. Γιὰ τὸ μεγαλύτερο ὅμως μέρος τῶν ἀναγνωστῶν τῆς « Νέας Ἔστιας » νομίζω πὼς ἔχω τὴν ὑποχρέωση, ἀφοῦ παρουσίασα τὸ βιβλίο τοῦ κ. Jenkins νὰ τοὺς ξεκαθαρίσω καὶ τὴ σχέση ποῦ ἔχει μὲ τὸ βιβλίο τοῦ κ. Μιχαλόπουλου. Πὼς τὸ βιβλίο του αὐτὸ τὸ ἀγνόησα δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἰσχυρισθῆ, ἀφοῦ τὸ ἀνέφερα καὶ τὸ ξεχώρισα πὼς παρουσιάζεται ὄχι σάν ἀνεκδοτολογία, παρὰ — ἐξωτερικὰ τοῦλάχιστο — σάν μιὰ σύνθεση τοῦ βιογραφικοῦ ὕλικου — κυρίως δηλ. ἕνα μέρος τοῦ βιβλίου, γιατί τὸ μισὸ σχεδὸν εἶναι μόνον ξανατύπωμα ἀπὸ παλιές του μελέτες. Ἀλλὰ οὔτε τότε οὔτε τώρα ἔχω σκοπὸ νὰ κρίνω τὸ βιβλίο τοῦ κ. Μιχαλόπουλου (τοῦτο ἄλλωστε, καθὼς καὶ τὸν « Ἀγνωστο Σολωμὸ » τοῦ κ. Καιροφύλα εἶχα ὑπ' ὄψη μου ὅταν μιλοῦσα σχετικὰ μὲ τὴν προσπάθεια γιὰ « σμίκρυνση »).

Τὴν ὀφειλὴ τοῦ κ. Jenkins στὸ βιβλίο τοῦ κ. Μιχαλόπουλου οὔτε κι' ὁ ἴδιος ξέρει νὰ ἐκτιμῆσῃ θετικά. Ἐνῶ στὴν ἀρχὴ διατυπώνει ὀρθάκοψα τὴν κατηγορία πὼς « τὸ ἔργο τοῦ Ἀγγλου δὲν εἶναι παρὰ ἐλεύθερη παράφραση τῆς βιογραφίας μας, χωρὶς καμιά προσθήκη » καὶ πὼς οἱ κρίσεις καὶ οἱ ἀναλύσεις « εἶναι δικές μας, ὀλικῶς δικές μας » (ὁ κ. Μιχαλόπουλος ἔτσι πάντοτε, στὸν πληθυντικὸ, μιλά γιὰ τὸν ἑαυτό του), μετριάξει πάρα κάτω τὸν τόνο του καὶ βεβαιώνει πὼς « τὸ ἔργο τοῦ Τζένκινς εἶναι ἐλεύθερη παράφραση κατὰ τὰ ^{8/10} [!] τοῦ δικοῦ μου » (ἐδῶ

κι' ὁ πληθυντικὸς ὑποχωρεῖ στὸν ἐνικό). Ἡ ἀνακολουθία ξανάρχεται καὶ πάρα κάτω: ὁ Ἀγγλος μᾶς ἀκολούθησε σ' ἄλλα — « πῆρε τὰ πάντα σχεδὸν » — « πῆρε τὰ περισσότερα μέρη »!

Ἐξω ἀπὸ τίς ἀντιφατικὲς αὐτὲς γενικότητες, συγκεκριμένα μιλά μόνον γιὰ ἕνα σημεῖο: τὸ « Principle of Reason » δὲν εἶναι κακὴ ἀπόδοση τῆς λέξης « νόημα » στοὺς Στοχασμοὺς, ὅπως εἶπαμε ὁ κ. Θεοτοκάς κ' ἐγὼ ὁ κ. Jenkins στὸ σημεῖο αὐτὸ « μεταφράζει » ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ κ. Μιχαλόπουλου μιὰ γνώμη τοῦ Σολωμοῦ διατυπωμένη στὸν Regaldi. Ἄλλ' ἄς ἀφήσουμε ποῦ ὁ Σολωμὸς δὲ μιλά στὸν Regaldi γιὰ « ἀρχὴ τοῦ Λόγου » — ὁ κ. Μιχαλόπουλος προτοῦ γράψῃ ἄς ἔριχνε μιὰ ματιὰ στὸ βιβλίο τοῦ κ. Jenkins, καὶ τότε θάβλεπε πὼς στὸ ἀμφισβητούμενο σημεῖο (σελ. 167) ὁ κ. Jenkins δὲν ἀναφέρει καθόλου τὴ γνώμη αὐτὴ τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὸν Regaldi, παρὰ πραγματικά, ὅπως γράψαμε, μεταφράζει τὸ γνωστὸ κομμάτι τῶν Στοχασμῶν « Ὅλο τὸ ποίημα ἄς ἐκφράξῃ τὸ νόημα... » Ὅστε δὲν εἴμαστε ἐμεῖς ποῦ « συγχύζουμε τὰ κείμενα καὶ παίρνομε ἄλλα ἀντ' ἄλλων ».

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ὁ κ. Jenkins στηρίχτηκε πολὺ στὸ βιβλίο τοῦ κ. Μιχαλόπουλου ποῦ παρουσίαζε μαζεμένο τὸ βιογραφικὸ ὕλικό κι' αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ ἄλλωστε πρωτότυπη δημιουργία τοῦ κ. Μιχαλόπουλου, παρὰ τὸ μάζεψε κι' αὐτὸς ἀπ' ἄλλου. Δὲν θὰ ἦταν μάλιστα δύσκολο νὰ παρατεθοῦν καὶ ὀλόκληρα κομμάτια ἀπὸ τὰ δυὸ βιβλία ποῦ νὰ δείχνουν τὴν ἀμεσην αὐτὴν ἐξάρτηση. Τὸ ἴδιο στηρίχτηκε ὁ κ. Jenkins καὶ στὸν κ. Καιροφύλα καὶ σ' ἄλλους, καὶ τὸ δήλωσε σάν εὐσυνείδητος ἐπιστήμονας ρητὰ καὶ κατηγορηματικὰ στὸν πρόλογό του — μόνον ποῦ δὲν ὀνομάζει « αὐθεντία » τὸν κ. Μιχαλόπουλο, ὅπως νομίζει ὁ ἴδιος, ποῦ δὲν ξέρει νὰ μεταφράσῃ σωστὰ τὴν ἀγγλικὴ φράση « The authorities for most of the biographical material » δὲν σημαίνει πὼς ὁ Καιροφύλας καὶ ὁ Μιχαλόπουλος εἶναι « αὐθεντίες », παρὰ μονάχα πὼς εἶναι « οἱ πηγές » (τοῦ κ. Jenkins) γιὰ τὸ περισσότερο μέρος τοῦ βιογραφικοῦ ὕλικου. Ἄν ἴσως μάλιστα θέλῃ νὰ βρῆ κανεὶς ἕνα ψεγάδι στὸ βιβλίο τοῦ κ. Jenkins, αὐτὸ θὰ ἦταν πὼς βασίστηκε πολὺ στὸ βιβλίο τοῦ κ. Μιχαλόπουλου καὶ ἔδωσε πίστη σὲ κάθε του πληροφορία, γιατί φυσικά, σάν εὐσυνείδητος ξένος, δὲν ἤξερε πὼς κάθε πληροφορία ποῦ μᾶς δίνει ὁ κ. Μιχαλόπουλος πρέπει νὰ τὴν ἐξετάζουμε καὶ νὰ τὴν ξανασεξετάζουμε γιὰ νὰ βεβαιωθοῦμε τί εἶναι μέσα σ' αὐτὴν πραγματικότητα, τί παρεξήγηση καὶ τί ἀχαλίνωτη φαντασία. Ἔτσι ἕνα-δυὸ φορὲς πέφτει γι' αὐτὸν τὸ λόγο ἔξω, σὲ καθαρὰ πληροφοριακά μέρη.

Ἄν στηρίχτηκε ὅμως γιὰ τὸ πληροφοριακὸ μέρος στὸ βιβλίο τοῦ κ. Μιχαλόπουλου ἢ τοῦ κ. Καιροφύλα, ἢ κριτικὴ τῶν πληροφοριῶν αὐτῶν καὶ ἡ σύνθεσις σ' ἕνα ὀργανικὸ σύνολο εἶναι ἔργο ἀπολύτως πρωτότυπο τοῦ κ. Jenkins' κι' αὐτὸ εἶναι τὸ σπουδαῖο, κι' αὐτὸ τόνισα κ' ἐγὼ στὴν κριτικὴ μου. Ἡ προσωπικότητα τοῦ Σολωμοῦ, ὅπως μᾶς τὴν παρουσιάζει ὁ κ. Jenkins εἶναι ὀλότελα διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν προ-